

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 71 – 2020

3–4

SUMAR

STUDII

- IOAN FEDOR PASCU, Biserica mănăstirii dominicane de la Sighișoara. Contribuții arheologice și istorice..... 193

NOTE ȘI DISCUȚII

- RADU BĂJENARU, *Varia Metalurgica* (III). Pumnale de metal din colecția Muzeului Dunării de Jos, Călărași..... 221
- ANCA-DIANA POPESCU, MARTA PETRUNEAC, MARIN FOCȘĂNEANU, DRAGOȘ MIREA, ION TUȚULESCU, Analiza compozițională și imagistică a dălții cu tub de înmănușare descoperite lângă Drăgășani 231
- MIRCEA VICTOR ANGELESCU, Histria. Noi date... vechi despre incinta arhaică a Acropolei ... 243
- DRAGOȘ HĂLMAGI, *Epigraphica tomitana* (I)..... 255
- ALEXANDRU AVRAM, DRAGOȘ HĂLMAGI, ALINA STREINU, Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection « Maria et dr. George Severeanu »..... 265
- OANA DAMIAN, Din nou despre cetatea de la Păcuiul lui Soare 271
- ADRIAN IONIȚĂ, ALEXANDRU SIMON, *AL WA* – despre Mormântul 10 din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș la o sută de ani de la descoperirea sa 297

CRONICA

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XXXIX, 2019)..... 323

TEZE DE DOCTORAT

- ADRIANA GAȘPAR, Timișoara în epoca otomană în lumina descoperirilor arheologice..... 365
- MARIUS BLASKO, Moneda Europei Centrale în Țara Românească în perioada 1574–1611..... 373

IN MEMORIAM

Mircea D. Matei (<i>Adrian Ioniță</i>).....	379
Alexandru Barnea (<i>Adriana Panaite</i>).....	387
Mihail Zahariade (<i>Florian Matei-Popescu</i>).....	399
Emilian Popescu (<i>Constantin C. Petolescu</i>).....	409

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Bernard Holtzmann, <i>La sculpture de Thasos. Corpus des reliefs II. Reliefs à thème héroïque</i> , 2 vol., Études Thasiennes XXV, École Française d'Athènes, Athènes, 2018, 221 p. + LXXXIV pl. (<i>Florina Panait-Bîrzescu</i>).....	413
--	-----

<i>ABREVIERI</i>	417
------------------------	-----

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 71 – 2020

3–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

- IOAN FEDOR PASCU, Die Kirche des dominikanischen Klosters in Schäßburg. Archäologische und historische Beiträge 193

NOTES ET DISCUSSIONS

- RADU BĂJENARU, *Varia Metalurgica* (III). Tanged daggers from the collection of the Lower Danube Museum, Călărași 221
- ANCA-DIANA POPESCU, MARTA PETRUNEAC, MARIN FOCȘĂNEANU, DRAGOȘ MIREA, ION TUȚULESCU, Compositional and X-ray imaging analysis of the socketed chisel discovered near Drăgășani 231
- MIRCEA VICTOR ANGELESCU, Istros/Histria. Des nouvelles... anciennes données sur l'enceinte archaïque de l'Acropole..... 243
- DRAGOȘ HĂLMAGI, *Epigraphica tomitana* (I) 255
- ALEXANDRU AVRAM, DRAGOȘ HĂLMAGI, ALINA STREINU, Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection « Maria et dr. George Severeanu » 265
- OANA DAMIAN, De nouveau sur la fortification de Păcuiul lui Soare..... 271
- ADRIAN IONIȚĂ, ALEXANDRU SIMON, *AL-WA* – On grave 10 in the princely Saint-Nicholas Church in Curtea de Argeș (one hundred years since its discovery)..... 297

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Chronique épigraphique de la Roumanie (XXXIX, 2019) 323

THÈSES DE DOCTORAT

- ADRIANA GAȘPAR, Ottoman Timișoara in the light of archaeological finds 365
- MARIUS BLASKO, Central European coinage in Wallachia between 1574 and 1611..... 373

IN MEMORIAM

Mircea D. Matei (<i>Adrian Ioniță</i>).....	379
Alexandru Barnea (<i>Adriana Panaite</i>).....	387
Mihail Zahariade (<i>Florian Matei-Popescu</i>).....	399
Emilian Popescu (<i>Constantin C. Petolescu</i>).....	409

COMPTE RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Bernard Holtzmann, <i>La sculpture de Thasos. Corpus des reliefs II. Reliefs à thème héroïque</i> , 2 vol., Études Thasiennes XXV, École Française d'Athènes, Athènes, 2018, 221 p. + LXXXIV pl. (<i>Florina Panait-Bîrzescu</i>).....	413
--	-----

<i>ABRÉVIATIONS</i>	417
---------------------------	-----

TIMIȘOARA ÎN EPOCA OTOMANĂ ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE

ADRIANA GAȘPAR*

Lucrarea¹ cuprinde 416 pagini, dintre care 248 de text și 168 de ilustrație. A fost structurată în trei mari capitole, divizate în mai multe subcapitole, precedate de o introducere, la final aflându-se concluziile, bibliografia, ilustrația și o listă a figurilor.

În *Introducere* se precizează intențiile științifice care au stat la baza lucrării, motivația alegerii temei și importanța acesteia, urmate de cadrul organizatoric în care și-a desfășurat doctoranda stagiile de documentare și de săpătură, obținute din partea unor instituții din străinătate (Ungaria, Germania, Iordania și Turcia).

O lucrare dedicată unui oraș european în epoca otomană, realizată din perspectivă arheologică, nu a mai fost elaborată până în prezent, nici măcar în țările care au acordat o atenție sporită acestei perioade. Din punct de vedere al concepției și al conținutului unitar al lucrării nu există un precedent al unei astfel de abordări, aceasta fiind prima lucrare de doctorat cu privire la arheologia epocii otomane susținută în România. Teza se bazează pe informația arheologică și pe materialele, în cea mai mare parte inedite, rezultate în urma săpăturilor care au avut loc în orașul Timișoara, cu precădere în ultimul deceniu.

Capitolul I prezintă *Stadiul cercetărilor arheologice privind Timișoara în Epoca Otomană* și a fost împărțit în două subcapitole. În primul subcapitol, *Problematica cercetărilor arheologice din România privind vilayetul Timișoara*, sunt amintite relativ puținele descoperiri corespunzătoare epocii, din unitatea administrativă creată de otomani, care includea Banatul propriu-zis, dar și o parte din Crișana, descoperirile provenind nu numai din Timișoara, ci și din alte localități (Făget, Margina, Arad, Tăuți, Ineu, Ciacova). Cel de-al doilea subcapitol privește *Istoricul cercetărilor arheologice din Timișoara* și cuprinde șase subpuncte, în care sunt menționate zonele cercetate arheologic în orașul Timișoara. Această împărțire cuprinde: Castel Huniade, Strada Renașterii, Piața Operei, Centrul istoric – *Cartierul Cetate* (care include circa 12 străzi și piețe investigate arheologic), Suburbia *Palanca Mare* (cu trei zone investigate) și Suburbia *Palanca Mică* (o singură zonă investigată). Cercetările

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”; e-mail: sam_adriana@yahoo.com.

¹ Teza a fost susținută la 17 decembrie 2019, la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, sub conducerea CȘ I Dr. Eugen Nicolae, cu o comisie compusă din: CȘ I Dr. Radu Băjenaru (președinte), CȘ I Dr. Adrian Ioniță, Prof. Dr. Antal Lukács și CȘ II Dr. Aurel-Daniel Stănică.

sunt prezentate în ordine cronologică și defalcat pe campanii, în ideea de a crea baza documentară pentru raportare în analizele întreprinse. Capitolul se încheie cu *Considerații generale* privind caracterul și volumul acestor săpături, care acoperă doar 4% din totalul suprafeței Timișoarei în anul 1716, cu regretul că, dintre toate vestigiile descoperite, doar zidurile Geamiei Padișahului au putut fi conservate, pentru celelalte descoperiri fiind aplicată numai soluția de conservare și acoperirea lor cu pământ, iar locul marcat pe pavaj. Deși au fost doar parțial cercetate, se remarcă obiective foarte importante atinse cu ocazia acestor săpături, precum: sistemul de apărare, moscheile, băile publice, structuri cu o valoare excepțională în condițiile în care în Timișoara actuală nu s-a păstrat nicio clădire din perioada administrației otomane. Este subliniată și cantitatea mare de artefacte descoperite, care au fost surprinse în alcătuirea orașului, constituind în principal elementele de cultură materială ale acestuia.

Capitolul al II-lea, intitulat *Topografia Timișoarei în Epoca Otomană*, cuprinde șapte subcapitole, în care sunt descrise componentele esențiale ale orașului care au putut fi documentate arheologic. Cele șapte componente sunt descrise după același tipar: componenta discutată și un scurt istoric, urmat de cercetările arheologice în zonele din oraș în care au fost puse în evidență structurile respective, încheindu-se cu considerații generale. Informațiile din sursele scrise, multe dintre ele relativ târzii, imprecise și foarte puțin utile pentru cunoașterea culturii materiale și a vieții cotidiene, sunt comparate cu datele oferite de investigațiile arheologice.

Primul subcapitol, *Sistemul de fortificare*, a urmărit stabilirea limitelor teritoriale exterioare ale componentelor orașului cu suburbiile sale. S-a început cu *Sistemul de fortificare a cetății Timișoara. Scurt istoric*, în care se face o descriere a acestuia, conform surselor istorice, urmată de *Cercetări arheologice*, unde au fost expuse toate punctele în care liniile de fortificare otomană au fost investigate arheologic (trei zone) și de unde a rezultat un sistem de fortificare compus din șanț de apărare și palisadă, în față având o escarpă, iar în anumite locuri, în zona unde râul cotea, și o contraescarpă. Sistemul de fortificare era dublat în partea de nord a orașului, ceea ce confirmă în mare parte descrierile istorice. Cercetările arheologice au indicat că prima linie de fortificare ar fi fost construită în secolul al XVII-lea, iar linia exterioară a fost amenajată la începutul secolului al XVIII-lea. Subcapitolul se încheie cu *Considerații generale*.

În cel de-al doilea subcapitol, se analizează trama stradală a orașului – *Străzile*. Se începe cu un *Scurt istoric al străzilor din Timișoara*, urmat de *Cercetări arheologice*, în care au fost descrise cinci zone investigate, de unde au fost scoase la iveală segmente din structura a 13 străzi, dintre cele 17 menționate documentar cu nume. Subcapitolul se încheie cu *Considerații generale*, de unde reiese că o caracteristică a Timișoarei otomane este rețeaua de străzi, neordonată în interiorul orașului, cu nodul principal în zona moscheii imperiale (sau a padișahului) și a băii publice din apropierea acesteia, și relativ organizată în cadrul suburbiilor. Din punct de vedere tehnic, străzile sunt podite cu lemn, fiind relativ înguste, cu lățimi cuprinse între 2,30–5 m, uneori existând și rigole. Cercetările arheologice au surprins două sau

trei faze cu niveluri de refacere completă, care, aproape întotdeauna, au fost amenajate după orientarea anterioară.

A treia componentă, fără de care un oraș este de neconceput, tratează *Locuințele*. Se începe cu *Scurt istoric al locuințelor în Timișoara*, se continuă cu *Cercetări arheologice*, unde se precizează cele 12 zone investigate în care au fost scoase la iveală locuințe din lemn, cu una sau mai multe încăperi, unele având dependințe, și se încheie cu *Considerații generale*. Primul fapt subliniat este că, din punct de vedere numeric, s-a surprins extrem de puțin, dintre cele minimum 2700 de case (estimate de sursele scrise ca existând în Timișoara), fiind identificate arheologic între 25 și 30 de case (ceea ce reprezintă cca 1,1%). Pentru ridicarea locuințelor de la Timișoara, elementul de bază a fost lemnul, material utilizat în tehnici și soluții diverse în stabilizarea solului mlăștinos și edificarea structurilor de locuit. Deoarece săpăturile arheologice au evidențiat doar structura de sub nivelul de călcare din anul 1716, elevația locuințelor lipsind de cele mai multe ori, lucrarea justifică, în esență, atribuirea funcțională pe care diverși autori o dau complexelor de acest tip (pivnițe, anexe gospodărești, magazii și gropi de provizii).

Casa lui Allah – fără de care niciun musulman nu-și poate desfășura existența spirituală normală – este tratată în cea de-a patra componentă, *Lăcașurile de cult*. După prezentarea unui *Scurt istoric al geamiilor din Timișoara*, se continuă cu *Cercetări arheologice*, desfășurate în cele trei zone în care, după suprapunerea hărților vechi cu planurile actuale, au fost identificate geamiile – toate ridicate în perioada ocupației otomane: Piața Sfântu Gheorghe – Marea Moschee, denumită și Moscheea Padișahului, Strada Vasile Alecsandri – Moscheea Ali Bey; Strada Francesco Grisellini – Moscheea Gemgime – și se încheie cu *Considerații generale*. Zidurile a două geamii au format o structură de formă rectangulară, în timp ce geamia Padișahului pare să fi fost construită după un plan circular/oval, fapt care poate să ridice mai multe semne de întrebare privind atribuirea funcțională a acesteia. Din punct de vedere constructiv, în toate cele trei cazuri au fost utilizate tehnici similare, în care constructorul mai întâi a stabilizat solul cu ajutorul substrucțiilor din lemn, în elevație folosind cărămidă, mortar și blocuri de piatră.

Cea de-a patra componentă tratează *Băile* sau *hamam*-ul, o structură arhitecturală fundamentală pentru lumea islamică, descrisă după principiul amintit la început: *Băile din Timișoara. Scurt istoric*, respectiv *Cercetări arheologice*, desfășurate în actuala Piață a Libertății (situată în Cetate), unde au fost identificate zidurile unei construcții de dimensiuni mari, cu mai multe încăperi, unele pe pilaștri, realizată din cărămidă legată cu mortar. În încheiere, în *Considerații generale*, se precizează că în Timișoara au fost menționate documentar patru băi, dintre care două localizate cartografic (în *Palanca Mare* și *Cetate*) și doar una cercetată arheologic (cea din Cetate).

În conexiune funcțională cu băile (și mai mult decât atât), se află chestiunea surselor de apă, ajungându-se, astfel, la cea de-a șasea componentă – *Fântâni și puțuri de apă*. Descrierea acestora începe cu *Apa din Timișoara în perioada otomană. Scurt istoric*, se continuă cu *Cercetări arheologice* și se încheie cu *Considerații*

generale. Aprovizionarea cu apă a unui oraș este o chestiune vitală pentru orice epocă, Timișoara beneficiind însă de o bogată pânză freatică (un sol de-a dreptul mlăștinos) și de Timișul Mic – ca principală sursă. Din punct de vedere arheologic, sursa de alimentare cu apă a băilor nu a putut fi stabilită, deși, în apropierea acestora și a geamiei Padișahului, au fost surprinse părți de apeducte, fântâni și puțuri descoperite în cartierele *Palanca Mare* și *Cetate*, categorii care se deosebesc în funcție de formă, materiale și modul de amenajare a ghizdurilor.

Existența efemeră a otomanului de rang înalt sau umil poposește, în drumul spre grădinile lui Allah, inevitabil la cimitir. Periplul privind topografia Timișoarei se apropie de sfârșit, închizându-se cu componenta a șaptea – *Cimitirele*. Prezentarea acestora se face începând cu *Cimitire în Timișoara. Scurt istoric*, urmând *Cercetări arheologice* (desfășurate în cele trei zone cu moscheile amintite), încheindu-se cu *Considerații generale*. Au fost scoase la iveală, în total, 145 de morminte (54 la Moscheea Padișahului, 55 la Ali Bey și 36 la Gemgime), numărul lor fiind extrem de mic raportat la cei 164 de ani de locuire otomană în Timișoara. Unele morminte erau marcate cu stele funerare și, deși câteva dintre acestea sunt din marmură, niciuna nu poartă inscripții. În ceea ce privește ritualul, toate complexele respectă regulile de înmormântare ale populației musulmane privind orientarea spre Mecca (pe direcția sud-est pentru Timișoara) și austeritatea. Câțiva decedați au fost depuși în sicriu sau aveau gropi cu amenajări din lemn, restul fiind doar în giulgiu. Analiza antropologică efectuată pe un număr redus de subiecți (54 de schelete descoperite în preajma Moscheii Padișahului) a indicat însă lucruri interesante, și anume că bărbații aveau asemănări biologice mai apropiate de comunitățile din Anatolia decât de grupurile de populații europene, iar femeile au fost mai apropiate de zona europeană balcanică a imperiului. Eșantionul analizat este însă mic pentru a trage concluzii ferme sau a stabili reguli (de altfel, comparând cu datele privind populația din alte orașe europene otomane, situația se prezintă uneori diferit).

Desigur, Timișoara, între 1552 și 1716, a fost un oraș musulman (înfloritor conform mai multor categorii de surse) în care regulile islamice de funcționare trebuiau respectate, ceea ce reiese și din descoperirile arheologice. Specificul este dat de faptul că, după cucerire, otomanii au adaptat orașul creștin cu topografia sa la nevoile lor, preluând, amenajând, construind sau reconstruind acele edificii care diferențiază urbea musulmană de cea creștină. În paralel cu apariția pe harta orașului a trinomialului arhitectural islamic, compus din geamie, baie și caravanserai, s-a petrecut și relocarea populației creștine în suburbii și, evident, înlocuirea ei cu populație musulmană, în special balcanică.

În stabilirea legăturilor dintre structurile descoperite arheologic *in situ* și informațiile documentare s-a recurs la două categorii importante de izvoare – cartografice (harta căpitanului Perrette, hărțile iozefine) și cronistice (Evliya Çelebi, Henrik Ottendorf) – pentru a le menționa doar pe cele mai cunoscute și importante. Pe planurile vechi ale orașului au fost puse în conexiune diferitele obiective din informații narative și, în final, corelate cu ceea ce a fost scos la iveală de săpăturile arheologice.

În capitolul al III-lea, *Cultura materială*, sunt reunite variatele categorii de obiecte descoperite, în cadrul a șase secțiuni, primele trei fiind, prin natura categoriilor, cele mai ample. Puse împreună, prin diversitatea și cantitatea pieselor, se obține imaginea unui bazar turcesc ordonat gospodărește, chiar dacă termenii de „bazar” și „ordine” par să se excludă. În contextul larg al descoperirilor de la Timișoara, precizăm că un mare avantaj al acestora este încadrarea cronologică restrânsă într-un interval cu limite cunoscute de circa un secol și jumătate, fapt care constituie un enorm pas înainte în ordonarea acestor materiale, datate adesea larg în secolele XVI–XVIII. Cantitatea de obiecte analizate este mare, de aceea nu poate fi invocată o eventuală nereprezentativitate a eșantionului care să fi dus la o datare aleatorie sau izolată.

Prima categorie tratată este *Ceramica*. Din enorma cantitate de fragmente aparținând tuturor tipurilor, în ceea ce privește cea mai importantă componentă – vesela – au fost identificate două mari grupe: de lux (porțelanul chinezesc, ceramica de Iznik și persană) și uzuală (smălțuită și nesmalțuită). În afara veselei, au mai fost identificate trei categorii de obiecte ceramice care includ: sfeșnice, cable pentru sobele de încălzit și pipe pentru fumat. Revenind la ceramica uzuală, care constituie și cea mai mare parte a inventarului arheologic, aceasta a fost împărțită în cinci forme de bază (de fapt categorii funcționale): oale pentru gătit și provizii; vase pentru copt și friptură; vase pentru lichide; vase pentru servit hrana; vase de folosință casnică. Acestor categorii funcționale le-au fost subsumate tipurile formale identificate: oalele pentru gătit și provizii, dar și exemplarele de dimensiune mică, cu forme similare, însă cu funcționalitate nedefinită; tăvițe portabile și capace; urcioare și căni; cupe, castroane (fiind identificate patru tipuri – inclusiv sgraffito), străchini, farfurii; capace pentru oale și strecurătoare. După precizarea categoriei funcționale și a tipului de formă, a urmat analiza morfologică, care a urmărit stabilirea modului de execuție (la roată, dar și la mână, în special în cazul tăvițelor), felul pastei, arderea, culoarea și decorul (incizare, smălțuire, sgraffito etc.). În cadrul tezei există și un studiu de caz privind ceramica descoperită în timpul săpăturilor de pe strada Lucian Blaga.

Cea de-a doua categorie de artefacte include *Pipe*, fiind prezentate: pipe roșii nedecorate, pipe otomane, pipe ungurești. Ele ocupă un loc la fel de important precum ceramica în studierea obiectelor descoperite, fiind un bun indicator al moravurilor, care poate fi surprins în secvențe cronologice strânse în funcție de tipurile de pipe utilizate. Pipele descoperite în două zone din Timișoara (străzile Lucian Blaga și Radu Negru) sunt prezentate și ca studiu de caz (fiind incluse 29 de exemplare) cu toate detaliile și comentariile aferente. Analiza pieselor arată creșterea ponderii pipelor de lut, mai ieftine, spre sfârșitul epocii otomane, ceea ce corespunde cu răspândirea obiceiului fumatului la nivelul populației de rând, ca urmare a scăderii prețului tutunului la mijlocul secolului al XVII-lea, cu consecințele previzibile asupra a ceea ce am putea numi sănătatea publică.

A treia categorie, *Obiecte din metal*, cuprinde 10 segmente: *Piese de podoabă și accesorii vestimentare* – care include nouă sub-categorii de obiecte; *Arme* – cu 10 sub-categorii de obiecte, *Piese de armură și de harnașament* – cu cinci sub-categorii,

Unelte meșteșugărești – cu opt sub-categorii, *Instrumente de uz casnic* – cu șapte sub-categorii; *Sfeșnice*, *Unelte de folosință agricolă* – cu două sub-categorii; *Feroneria de construcție* – cu nouă sub-categorii; *Alte unelte și ustensile* – cu patru sub-categorii și se încheie cu *Considerații generale*. Pentru aceste artefacte, lucrarea nu și-a propus abordări tehnologice sau citarea exhaustivă a analogiilor, ci un demers funcțional, cu încadrarea contextuală cronologică și culturală. Subliniem faptul că, pentru încadrarea tipo-cronologică, s-a ținut seama de contextul arheologic de la Timișoara și de conexiunea cu provinciile otomane învecinate.

Descoperirile monetare sunt prezentate în al patrulea subcapitol, *Monede*, care grupează *Tezaur* – constând, de fapt, într-un singur depozit, care cuprinde 413 piese de argint eșalonate de la Vladislav II (1490–1516) până la Maximilian I (1564–1576) și *Descoperiri izolate* – unde sunt incluse 25 de monede găsite în diverse puncte ale orașului, încheindu-se cu *Considerații generale*. Analiza a avut în vedere materialul publicat, doctoranda neavând la dispoziție descoperiri inedite din colecția muzeului, drept pentru care s-a limitat la identificările autorilor.

Stelele funerare otomane de la Timișoara reprezintă cea de-a cincea categorie de obiecte și include piese rezultate din cele trei cimitire menționate în secțiunea corespunzătoare acestora. Au fost distinse mai multe tipuri de stele funerare, care, după formă și material, au fost atribuite unor categorii umane diferite, unele având ornamentica bogată, altele mai săracă sau chiar absentă. Analiza include și un studiu de caz privind pietrele de mormânt descoperite în timpul săpăturilor din Piața Sfântul Gheorghe.

În cea de-a șasea secțiune, *Alte obiecte descoperite la Timișoara*, se fac scurte referiri la obiecte din materiale în general perisabile – lemn, piele, os, dar și sticlă – neglijate în general de către arheologi, dar care au importanța lor în existența cotidiană.

În capitolul de *Concluzii* sunt sintetizate considerațiile generale care au însoțit secțiunile tezei, cu comentariile și încheierile la care s-a ajuns. A rezultat o lucrare de sinteză, complexă, cu multe aspecte, preponderent materiale, din existența de peste un veac și jumătate a Timișoarei otomane. Unele dintre acestea erau cunoscute în teorie din alte regiuni ale imperiului, dar foarte multe au fost documentate arheologic pentru prima dată pe teritoriul României, la Timișoara, fiind expuse amănunțit în paginile tezei. În final, se reamintește că această teză a fost elaborată pe baza rezultatelor arheologice din nivelurile de locuire ale cetății Timișoara și a avut ca principal scop să reflecte imaginea generală a materialității vieții citadine derulate pe parcursul celor 164 de ani de administrație otomană. Subiectul este tratat în premieră în istoriografia românească și, în ciuda unor neajunsuri întâlnite pe parcurs, lucrarea rezultată constituie un punct de pornire pentru arheologia acestei perioade, prea puțin cercetată în România, fiind de așteptat să deschidă seria unor noi și ample studii.

Bibliografia cuprinde circa 170 de titluri, fapt care reflectă, încă o dată, stadiul cercetărilor aflate abia la început de drum în studierea epocii otomane pe teritoriul României din punct de vedere arheologic. Cele mai multe lucrări citate sunt din străinătate, cu predilecție din țările vecine, care au început mai devreme cercetarea perioadei respective.

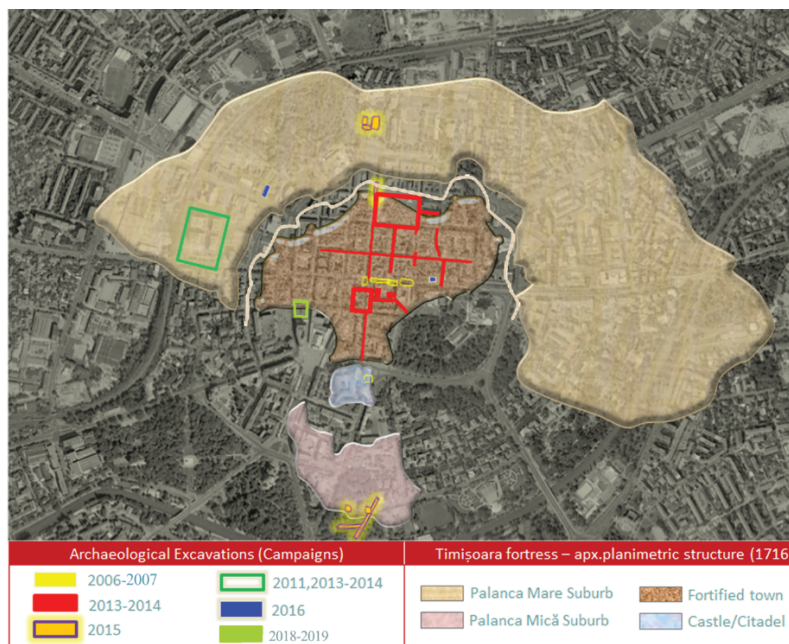

Fig. 1: Marcarea cercetărilor arheologice efectuate în perimetrul cetății otomane Timișoara, campaniile 2006-2019 (prelucrare după harta căpt. Perrette (1716)).

Fig. 1: Marking of the archaeological research carried out in the perimeter of the Ottoman Timișoara Fortress, 2006-2019 campaigns (processing after Perrette's map (1716)).

Ilustrația, în bună măsură realizată de autoare, constă în 168 de figuri, incluzând planuri, desene, fotografii, fiind prezentate toate categoriile de descoperiri și materiale discutate în teză.

ABREVIERI

AA	Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen – Berlin
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Seria Arheologie-Istorie-Conservare, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AÉ	l'Année Épigraphique, Paris
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
Alt Schaessburg/Alt-Schäsburg	Alt-Schäsburg. Istorie. Patrimoniu, Anuarul Muzeului de Istorie din Sighișoara
AnB	Analele Banatului, Timișoara
Anatolian Studies	Anatolian Studies. Journal of the British Institute at Ankara, 1951–
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata, Budapesta
Archiva Moldaviae	Archiva Moldaviae. Societatea de Științe Istorice din România, Iași
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis	Argesis. Muzeul Județean Argeș, Pitești
Arhiva (Iași)	Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
ArhMold	Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
Aristonothos	Aristonothos. Scritti per il Mediterraneo antico
AUVT–SAH	Annales de l'Université « Valahia », Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire
Banatica	Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARIntSer	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ	Bulletin Épigraphique, Paris
Biblarh	Biblioteca de arheologie, Editura Academiei Române, București
BiblMemAnt	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BibThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
Britannia	Britannia. A Journal of Roman-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, Cambridge
Bulletin AIESEE	Bulletin de l'Association Internationale des Études Sud-Est Européennes
Byzantina	Byzantina, Thessaloniki
I.Byzantion	A. Łajtar, <i>Die Inschriften von Byzantion. I. Die Inschriften</i> (IGSK 58), Bonn, 2000
CA	Cercetări Arheologice, București
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CEpR	Constantin C. Petolescu, <i>Cronica epigrafică a României</i> , SCIVA, București
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin, 1863–
CN	Cercetări numismatice, București

Colloquia Antiqua	Colloquia Antiqua: Supplements to the Journal Ancient West & East
I.Cret.	M. Guarducci, <i>Inscriptiones Creticae</i> I–IV, Rome, 1935–1950
Cultura polisa	Cultura polisa, Novi Sad
Cyrrillomethodianum	Cyrrillomethodianum Studies on the History of Greek-Slavic Relations, Thessaloniki
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. (nouvelle série), Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Académie Roumaine, Institut d'archéologie « V. Pârvan », București
Dacoromania	Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, Freiburg/München
Dobrudža/Dobrudja	Dobrudža. Sbornik istoriceskii Muzei v Dobrici i Silistra
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, A–C, D–L, M–Q</i> , București, 1994, 1996, 2000
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
I.Ephesos	H. Wankel, R. Merkelbach et al., <i>Die Inschriften von Ephesos</i> I–VII (IGSK 11–17), Bonn, 1979–1984
Glasul Bisericii	Glasul Bisericii, Mitropolia Munteniei și Dobrogei
Historia Urbana	Historia Urbana. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu
IDR	<i>Inscriptiones Daciae Romanae – Inscriptiile Daciei romane</i> , colecție coordonată de Dionisie M. Pippidi și Ioan Iosif Russu, București, I. <i>Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Tăblițele cerate</i> (Ioan Iosif Russu), 1975; II. <i>Olenia și Muntenia</i> (Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu), 1977; III/1. <i>Dacia Superior. Zona de sud-vest</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Nicolae Gudea, Volker Wollmann și Milena Dușanić), 1977; III/2. <i>Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann), 1980; III/3. <i>Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann), 1984; III/4. <i>Zona răsăriteană</i> (Ioan Iosif Russu), 1988; III/5. <i>Inscriptions d'Apulum</i> (deux fascicules, Ioan Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. <i>Apulum – Instrumentum domesticum</i> , București, 1999 (Cloșca L. Băluță)
IDRE	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)</i> , I–II, Bucarest, 1996–2000
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin, 1873–
IGBulg	Georgi Mihailov, <i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i> I–V, Sofia, 1956–1997
IGLS	<i>Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie</i> , Paris, 1929 –
IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscriptiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IGR	<i>Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes</i> , Paris, 1906–1927
ILD	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptiile latine din Dacia</i> , I–II, București, 2005–2016
Il Mar Nero	Il Mar Nero : Annali di Archeologia e Storia, Roma
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)

IOSPE I ²	V.V. Latyshev, <i>Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum Bosporanum, iterum ed.</i> , Sankt Petersburg, 1916
IPD ⁴	Árpád Dobó, <i>Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes</i> , Academia Scientiarum Hungarica, Budapesta, 1975
IRT ²	J.M. Reynolds, J.B. Ward-Perkins <i>et alii</i> , <i>The Inscriptions of Roman Tripolitania. Enhanced electronic reissue</i> http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/ , London, 2009
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Sythia Minor</i> , București, I. <i>Histria și împrejurimile</i> (Dionisie M. Pippidi), 1983; II. <i>Tomis și teritoriul său</i> (Iorgu Stoian), 1987; III. <i>Callatis et son territoire</i> (Alexandru Avram), 1999; IV. <i>Tropaeum – Durostorum – Axiopolis</i> (Emilian Popescu), 2015 ; V. <i>Capidava – Troesmis – Noviodunum</i> (Emilia Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. <i>Tomis et son territoire</i> (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), 2018
JAHA	Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
JRA	Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island
Latomus	Latomus. Revue d'Études Latines, Bruxelles
Litua	Litua. Studii și Cercetări, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, Târgu Jiu
MCA	Materiale și Cercetări Arheologie, București
Museikon	Museikon. A Journal of Religious Art and Culture, Alba Iulia
I.Mus. Iznik	S. Şahin, <i>Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)</i> , I-II 1-3 (IGSK 9-10 1-3), Bonn, 1979-1987
Novensia	Novensia. Uniwersytet Warszawski
Oltenia	Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropas, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
I.Perinthos	M.H. Sayar, <i>Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften</i> , Vienna, 1998
Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
PHAROS	Pharos. Studien zur griechisch-römischen Antike. Band 42, herausgegeben von Krešimir Matijević, Christoph Schäfer und Wolfgang Spickermann
Phoenix	Phoenix. Classical Association of Canada
PIR ²	<i>Prosopographia Imperii Romani, saec. I-III</i> , ed. II, Berlin-Leipzig
Pontica	Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
Revista Arheologică	Revista Arheologică S.N., Academia de Științe a Moldovei, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Arheologie, Chișinău
RE	Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaften, Stuttgart, 1893-
REG	Revue des Études Grecques, Paris
REL	Revue des Études Latines, Paris
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RevIst	Revista de Istorie, București
RevMuz	Revista Muzeelor, București
Revue Archéologique	Revue Archéologique, Paris

RGZM	Barbara Pferdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseum</i> , Mainz, 2004
RMD	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> , London: I. <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , 1978; II. <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , 1985 ; III. <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas IV</i> , 2003; P. Holder, <i>Roman Military Diplomas V</i> , 2006
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMM–MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor-Monumente Istorice și de Artă, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden, 1923 –
SCIA	Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SMMIM	Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
SlovArch	Slovenská Archaeológia, Nitra
Speculum	Speculum. A Journal of Medieval Studies, Medieval Academy of America
Starinar	Starinar, Belgrad
I.Stratonikeia	M.Ç. Şahin, <i>Die Inschriften von Stratonikeia</i> , I–II 1/2 (IGSK 21–22 1/2, 68), Bonn, 1981–2010
Studia Archeologiczne	Studia Archeologiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
Studies and Materials	Studies and Materials, Poznań
Studii	Studii. Revista de Istorie, București
Suceava	Suceava. Studii și materiale / Suceava, Anuarul Muzeului Județean Suceava / Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava
Syria	Syria. Revue d'Art Oriental et d'Archéologie, Institut français du Proche-Orient, Paris
TAM	<i>Tituli Asiae Minoris</i> , Vienna, 1901 –
TIR	<i>Tabula Imperii Romani</i>
Transylvanian Review	Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn
Valachica	Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters
Zargidava	Zargidava, Muzeul Județean Bacău
Ziridava	Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
ZSAK	Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Basel